

Boháčová, Ivana

**Počátky budování přemyslovského státu a jeho centra – synchronizace
výpovědi archeologických pramenů a její interpretace**

Archaeologia historica. 2013, vol. 38, iss. 1, pp. 7-25

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128306>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

HMOTNÁ KULTURA
ČESKÝCH ZEMÍ 10.–13. STOLETÍ
V STŘEDOEVRÓPSKÝCH
SOUVISLOSTECH

Počátky budování přemyslovského státu a jeho centra – synchronizace výpovědi archeologických pramenů a její interpretace

IVANA BOHÁČOVÁ

Abstrakt: Archeologie má pro studium období geneze raného českého státu specifické prameny, s jejichž pomocí může v krystalizačním jádru Čech postihnout některé fáze jeho vzniku i některé jevy, které jej provázejí. Takovými prameny mohou být například vybrané nosné stratigrafie z historicky známých přemyslovských center. Součástí těchto stratigrafií jsou shora uzavřené horizonty, vesměs vzniklé při výstavbě či přestavbě fortifikací. Na jejich základě byly vymezeny nejstarší vývojové fáze těchto lokalit. Komparace keramického inventáře ukázala, že v počátcích jejich existence je jejich vývoj zcela synchronní. Díky dostupným datům absolutní chronologie bylo možné dílčí vývojové fáze tohoto synchronního procesu rámcově propojit s časovou osou, v měřítku studovaného regionu upřesnit chronologii keramiky daného období a konfrontovat interpretaci archeologického záznamu konkrétních událostí s poznáním historiografickým.

Klíčová slova: raný středověk – hmotná kultura – chronologie – metodika – centra – raný stát.

The Beginnings of the Přemyslid State and its Centres: Synchronization of archaeological sources and their interpretation

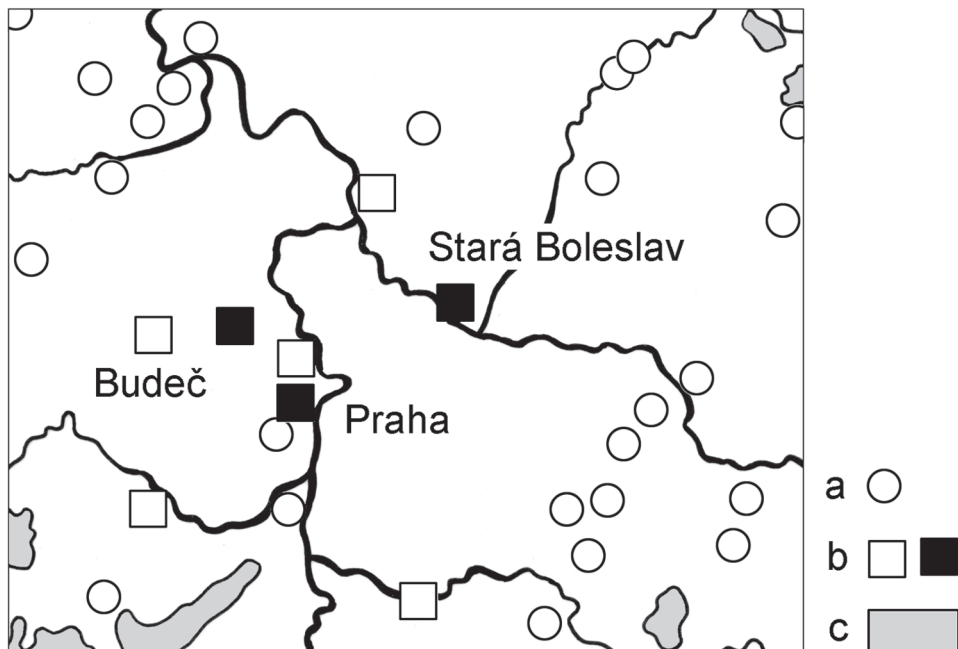
Abstract: Archaeology can lean on specific sources in the study of the birth of the early Czech state. With the help of these sources, researchers are able to define some of the phases in the evolution of the Czech state crystallizing in the heart of Bohemia, as well as some phenomena accompanying it. The sources include, for example, selected stratigraphies horizons without younger contamination that from Přemyslid strongholds known from historical sources. Parts of these stratigraphies are archaeological horizons that chiefly originated during the construction or reconstruction of fortifications. On their basis, the earliest developmental phases of these locations have been defined. The comparison of pottery has shown that in the early stages of their existence these locations developed in parallel. Thanks to absolute chronology data, it is possible to match the individual developmental phases of this parallel process to a time axis, in order to specify the chronology of pottery in the given period within the investigated region, and to compare the interpretations of archaeological records of concrete events with historiography results.

Key words: Early Middle Ages – material culture – chronology – methodology – centres – early state.

Úvod

Základním východiskem studia minulých dějů je bezesporu znalost jejich chronologických souvislostí nejen v čase, ale i v prostoru. To se týká studia v měřítku lokalit, mikro i makroregionů. V archeologii poskytují chronologickou informaci především vlastní movité a nemovité archeologické prameny, jejich vzájemné vztahy a nálezový kontext. V archeologii středověku k těmto pramenům přistupují i prameny další, a to, i když méně, i v archeologii středověku raného, prameny architektonické a především historické. V prostoru krystalizačního jádra raného českého státu disponuje archeologie prameny svého druhu výjimečnými. Mocenská centra, známá z písemných pramenů jako sídla vládnoucí dynastie (obr. 1), která byla zbudována jako opěrné body při budování státního útvaru, poskytují totiž často nejen kvalitní a rozsáhlé soubory archeologických pramenů movitého (drobné nálezy – předměty či jejich zlomky) i nemovitého charakteru (mohutné stratigrafie, reliky staveb, zejména fortifikačních), ale setkáváme se zde také jak s nejstaršími architektonickými památkami, sahajícími právě do nejranějších fází formování státu, tak i s prvními relativně konkrétními či detailními informacemi pramenů psaných. Právě tyto skutečnosti vytvářejí jinak zcela ojedinělou možnost, vytvořit z dostupných informací spojitý systém, na jehož základě lze synchronizovat některé z událostí zaznamenaných archeologicky v různých místech studovaného prostoru a a) interpretovat tak minulé události v širších souvislostech i b) vytvořit základ pro zařazení nově objevených skutečností do jejich minulého kontextu.

Časoprostorová analýza a následná korelace archeologicky postihnutelných událostí, které se odehrály v krystalizačním jádru Čech, vycházela především ze dvou kategorií hmotné kultury, z keramiky jako základního a všudypřítomného archeologického pramene

Obr. 1. Hradiště ve středních Čechách kolem roku 900 (výřez podle Sláma 1988, 10, upraveno): a – opevněné lokality s osídlením daného období, b – hrady přemyslovské domény; c – území o nadmořské výšce 500 m.

Abb. 1. Burgwälle in Mittelböhmen um 900 (Ausschnitt nach Sláma 1988, 10, bearbeitet): a – befestigte Fundstelle mit Besiedelung des vorliegenden Zeitraums, b – Burgen der Přemysliden; c – Gebiete in einer Höhe von 500 m/ü.d.M.

a ze studia stratigrafie **fortifikačních staveb**, které jsou jedním z hlavních a dodnes často nepřehlédnutelných fenoménů hradištního období.

Prameny, z nichž toto studium vycházelo konkrétně, pocházejí s archeologických výzkumů dvou prvořadných mocenských center, z metropole Prahy a od ní 30 km vzdálené přemyslovské Staré Boleslavi. Vznik druhé z uvedených lokalit podle výpovědi archeologie spadá nejspíše k přelomu 9. a 10. století.

1. Archeologie raného středověku a vybrané typy její hmotné kultury jako nosné prameny poznání dějinného vývoje

Keramika je nesporně základním nástrojem pro studium vývoje lokality v čase a prostoru. Pražská raně středověká keramika je známa výraznými morfologickými typy, které se poměrně rychle v závislosti na čase proměňují. Na tuto skutečnost bylo již opakovaně poukazováno, základní morfologické typy pražské raně středověké keramiky byly již opakovaně méně či více detailně popsány a poměrně dobře je poznána na základě opakovaných pozorování i jejich relativní sekvence (Pavlu 1971; Hrdlička 1993; 1997; Čiháková 1984; 2001; Boháčová 1993; 1996; 1996a; 2001; 2008; Boháčová–Čiháková 1994; Bartošková 1999).

Klíčovým a dlouhodobě řešeným problémem bylo ale propojení této keramické sekvence, která se významně projevuje v širší oblasti středních Čech, s daty absolutní chronologie. Na počátku mého studia tedy stála otázka, zda a jakým způsobem lze početné keramické soubory získávané průběžně z nejstarších částí kulturního souvrství významných středočeských přemyslovských lokalit, věrohodně provázat s daty absolutní chronologie. Stanoveny byly dva základní cíle: a) ukotvení **nejstaršího výrazného horizontu** pražské středohradištní keramiky v čase a b) upřesnění nástupu významné typově unifikované mladohradištní keramiky, tj. **počátku mladohradištního období**.

Jako nejstarší výrazný horizont středohradištní keramiky jsou chápány soubory kera-

miky, které se vyskytují v prostoru jádra pražské sídelní aglomerace již ve větších počtech, tedy ne pouze typově osamocené archaické zlomky, které nalézáme tu a tam roztroušené v historickém jádru Prahy. Takové zlomky, navíc někdy i bez jednoznačně definovatelných stratigrafických vztahů, nejsou za průkazný doklad souvislého osídlení považovány. Za počátek mladohradištního období je pokládáno uzavření té časové periody, během níž došlo k markantní proměně prvotně technologicky a typologicky heterogenní keramiky středohradištní v takřka homogenní keramickou produkci, která je pro starší část mladohradištního období charakteristická a jejímž vůdčím typem je keramika s kalichovitou profilací okrajů. Přelomové období přechodu, které tomuto okamžiku předchází, je charakterizováno právě postupným nástupem prvků inovujících morfologii i technologii keramické produkce.

Primárním pramenem, o který jsem se při analýze keramiky především opřela, byly fortifikace raného středověku, a to ne jako solitérní objekty výzkumu, ale, a to především, jako součást **mnohafázového vývoje** daných lokalit. Ačkoliv souvrství, jejichž součástí tvoří fortifikace, procházely vesměs komplikovaným, a ne vždy snadno interpretovatelným vývojem, některé části takto vzniklých sekvencí představují **nosné stratigrafie**, tj. pramen s výjimečnou výpovědní hodnotou.

Připomeňme si obecné limity, s nimiž je nutné při studiu fortifikací a jejich nálezových situací počítat:

1. Doba vzniku osídlení nemusí odpovídat době budování opevnění, neboť keramika získávaná z hradebních těles, navršených především ze zeminy dané lokality, se nalézá vesměs až v terciálním uložení a reprezentuje její starší osídlení, nejvýše osídlení současné se stavbou fortifikace.

2. Keramický inventář získaný při výzkumu tělesa opevnění může být až 100 % tvořen reziduální keramikou, keramika doby výstavby se může projevit jen zcela okrajově, tj. v minimálním procentuálním zastoupení, případně vůbec.

3. Dřevěné konstrukční prvky opevnění mohou být druhotně použity, z nich získaná exaktní dendrochronologická data tedy nemusí být pro chronologii vzniku opevnění relevantní. Využívání dendrochronologie komplikuje navíc v českém prostředí skutečnost, že dobře zachovaná dřeva jsou zde v hradebních konstrukcích nalézána zcela jen výjimečně.

4. Doba vzniku fortifikací je obtížně stanovitelná v případech, že opevnění netvoří stratigrafický komplex s jinak datovanými částmi stratigrafie, ať již jde o další fáze vývoje opevnění, či sídelní souvrství uvnitř opevněné plochy.

5. Topografie vícedílné lokality není postihnutelná bez znalosti relativních vztahů mezi dobou vzniku opevnění vnitřního a opevněním areálů vnějších.

Na druhou stranu archeologický záznam vývoje opevnění u **lokalit s dlouhodobým vývojem** obsahuje celou řadu jinde nedostupných informací:

a) mohutné stratigrafie a případně i jejich pozůstatky přinášejí doklady o vzniku, době existence a zániku jednotlivých prvků opevnění. Můžeme tak definovat fáze opevnění, jeho konstrukční typy a dílčí prvky a provést jejich srovnání napříč časem a v případě více odkryvů i v rámci jedné časové roviny;

b) na základě průvodního keramického inventáře či jiných archeologických pramenů lze pak **stanovit archeologickou chronologii vývoje opevnění** (keramické horizonty, intervalové datování dle dalších hmotných pramenů);

c) tuto chronologii lze – disponujeme-li adekvátními informacemi, napojit na dostupná **data absolutní chronologie**. Data absolutní chronologie lze získat v případě námi sledovaných lokalit například i díky jednoznačně identifikovatelným, tj. neopakovatelným údajům známým z historických pramenů (těmi může být výstavba kostelů, ve specifických případech, kdy lze vyloučit záměnu za jinou událost, pak i výstavba či přestavba opevnění) a samozřejmě pomocí exaktně zjištěných dat, a to zejména jejich větších sérií.

2. Fortifikace dlouhodobě existujících lokalit a jejich náleзовé prostředí

Fortifikace lokalit s dlouhodobým vývojem mají i některá další specifika, klíčová z hlediska řešení otázek chronologických:

a) budování opevnění bylo vždy spojeno s **přemístěním značné kubatury zeminy**. Z toho plyne, že jak náleзовé kontexty budování opevnění předcházející, tak vlastní hradební těleso provází v každé fázi jeho výstavby keramický inventář, který se vytvářel **v definitivně shora uzavřeném intervalu**. Za takových okolností lze kontaminaci v podobě intruzí v podstatě vyloučit. To platí ovšem za předpokladu, že jsme schopni rozpoznat případný dodatečný zásah do hradebního tělesa, nebo takovou situaci ověřit (například opakovanou sondáží do místa, kde lze očekávat shodnou náleзовou situaci);

Ve specifických případech mohou předpoklad definitivního uzavření stratigrafie naplňovat i některé části výplně příkopu, které se v souvislosti s přestavbou opevnění či jeho zánikem mohou definitivně uzavřít. Obecným příkladem může být výstavba nového hradebního tělesa nad trasou příkopu nebo jeho jednorázové částečné či úplné zaplnění destruovanou částí hradby.

b) **hradební tělesa mohou tvořit komplexem uzavřených náleзовých horizontů součást nosných stratigrafií**, v nichž se markantně projevují základní etapy vývoje lokality. To souvisí s kumulací událostí do poměrně úzce vymezeného prostoru tzv. fortifikačního pásu, ve kterém jsou fortifikace opakovaně budovány. Nová hradba vzniká často rozšířením či navýšením předchozího opevnění a její čelo se posouvá jen o několik málo metrů. Tyto stratigrafie postihují i zásadní a často opomíjený **vztah dílčích fází výstavby opevnění k vývoji osídlení** uvnitř opevněné plochy;

c) opevnění celého areálu je budováno v podstatě současně, lze tedy **opakovaně studovat tutéž stratigrafickou situaci na více místech**. Navíc toto platí opět, respektive může platit, i pro přestavby opevnění. Nejde tedy jen o totožnou situaci při výstavbě konkrétní etapy opevnění, ale i o možnou totožnou genezi stratifikace v rámci lokality, což umožňuje nejen **synchronizaci vývoje** celého studovaného areálu, ale také revizi a v optimálním případě i jednoznačnou **verifikaci získaných poznatků**. Předpokladem je, že tato souvrství nejsou ve větší míře poškozena mladším vývojem a že dokážeme postihnout případné lokální opravy hradby.

3. Specifika hradů raného středověku v historickém jádru Čech (Praha, Budeč, Stará Boleslav)

Kromě obecně platných východisek studia se podívejme na konkrétní možnosti, jaké nám poskytují právě nejvýznamnější lokality raných přemyslovských Čech – dynastické rezidence a střediska počínající christianizace. Výzkum Pražského hradu, Staré Boleslavi a stejně tak i Budče, je výzkumem vícegeneračním, probíhá již od první poloviny 20. století a často se dotkl právě fortifikačního systému. K dispozici jsou poměrně rozsáhlé soubory pramenů, často získané z klíčových, tj. nosných situací, které mohou být jedinečné, tedy neopakovatelné. Některé z těchto situací během dosavadního výzkumu již definitivně zanikly, jiné nejsou dalšímu výzkumu například z technických důvodů dostupné. V případě Pražského hradu a Staré Boleslavi, jimž se budu věnovat dále, jde dlouhodobě o výzkum zachranný, na nějž dle možností navazuje systematické vyhodnocování získaných pramenů a revize starších poznatků. Dostupné a tedy využitelné pro komparativní studium jsou dnes rovněž dlouhodobě shromažďované prameny z Budče a to díky jejich kritickému a systematickému vyhodnocení A. Bartoškovou (souhrnně 2010). Můžeme s jistotou předpokládat, že i další z opevněných center srovnatelného i nižšího řádu mohou poskytnout prameny srovnatelného významu (k poslední jmenovaným například Neustupný 2008; Varadzin 2010), ale ani z lokalit intenzivně zkoumaných zatím zpřístupněny nejsou. Vznik jmenovaných tří dynastických hradů souvisí s časově omezenou etapou utváření raného českého státu, intenzivní vývoj u nich lze sledovat především v nejstarších fázích jejich existence (Boháčová 2011). V nejmladší fázi raného středověku se jejich další směřování rozrůžňuje.

Pro jmenovaná centra disponujeme **daty absolutní chronologie** k významným a **archeologicky často doložitelným událostem**, které se zde odehrály. Jejich zdrojem jsou informace písemných pramenů (Kosmova kronika, Kristiánova a další svatováclavské legendy, pokračovatelé Kosmovi).

Pro Prahu je to především údaj o založení nejstaršího pražského kostela Panny Marie „*in ipsa civitate Pragensi*“ knížetem Bořivojem (Legenda Christiani 2012, 26), historicky vztahovaný do období po roce 885 (Třeštík 1997, 340–341), údaje o vzniku dalších sakrálních objektů v průběhu 10. století, informace o přestavbách opevnění (před rokem 1055 přestavba opevnění Břetislavem I., po roce 1135 výstavba nového opevnění Soběslavem I.; detailní odkazy a přehled písemných pramenů Sláma 1988). V přímém kontextu s výstavbou opevnění jsou sice jen nemnohá z nich, při komplexní rekonstrukci vývojových etap Prahy a Staré Boleslavi, jejich propojení s absolutními daty a synchronizaci vývoje lokality na základě dalších nosných stratigrafií mohou ale takové údaje sehrát přinejmenším funkci kontrolního mechanismu.

Další absolutní data jsou v posledních desetiletích získávána z organických materiálů nalézáných v archeologických kontextech pomocí exaktních přírodovědných analýz. Krom toho, že jsou dosud nečetná (Kyncl a kol. v tisku), limitem jejich využívání bývá nepostihnutelnost procesu archeologizace nálezů, z nichž byla data získána, i jejich funkce v někdejší živé kultuře. Dalším významným faktorem je absence větších sérií vzorků, která využívání exaktně získaných dat v podstatě znemožňuje nebo přinejmenším znevěrohodňuje. Výpovědní hodnota získaných výsledků naopak stoupá v případech, kdy byla získána série dat, optimálním nálezem by byly samozřejmě série dat v superpozicích, což je samozřejmě alespoň v českém prostředí kategorie s minimálním počtem výskytů.

Výzkum severního traktu Pražského hradu poskytl koncem 20. století právě v souvislosti s odkryvem opevnění sérii dendrodat z konstrukce zakotvené „*in situ*“ přímo pod základem nejstarší známé dřevohliněné hradby. Data se stala výchozí součástí souboru, na jehož základě byl zbudován dubový standard pro Čechy (Dvorská–Boháčová 1999; Boháčová 2001). Archeologický výzkum Pražského hradu i středověké Prahy obecně přináší sice stále častěji i radiokarbonová data, jejich využití pro období středověku se však nejen z důvodů široce rozevřených intervalů (vesměs dvě, nejčastěji tři, ale i více století), ale i rozporuplných výsledků, které nejsou v souladu s nálezovými kontexty, jeví alespoň prozatím jako krajně problematické.¹

Stará Boleslav náleží k lokalitám nejčastěji písemnými prameny zmiňovaným. V jejím případě je klíčová Kosmova informace (Die Chronik der Böhmen I.19, 38–40) o zbudování zcela atypické hradby, za jejíhož zakladatele je kronikářem označen Boleslav I. Její vznik lze tedy spojovat nejspíše s obdobím jeho nástupu k moci po roce 935, případně se starší fází jeho vlády. Radiokarbonové datum (95,4 %, 650 AD – 820 AD; Goslar RCL Poznań, order no. 4040/09) bylo získáno z jednoletého přírůstku dubu, separovaného z maltového pojiva celokamenné hradby, tedy materiálu, který lze označit pro zvolenou metodu jako ideální. Vzhledem k výsledku analýzy, jen obtížně slučitelnému s výpovědí historických i archeologických pramenů, podle něhož by k výstavbě hradby mělo dojít nejpozději v prvních dvou desetiletích 9. století (!!!), náleží toto datum právě k těm, které aktuálně vyvolávají vážné pochybnosti o možném využití datací pomocí ¹⁴C. Nezaměnitelnou nálezovou situací, kterou lze využít pro ukotvení relativní keramické sekvence k datům absolutní chronologie, poskytuje projekt výstavby rozlehlé baziliky založené spolu s kapitulou k počtě sv. Václava mezi lety 1039–1045 (Die Chronik der Böhmen II.7, 92–93, II.13, 100). Zbudování baziliky

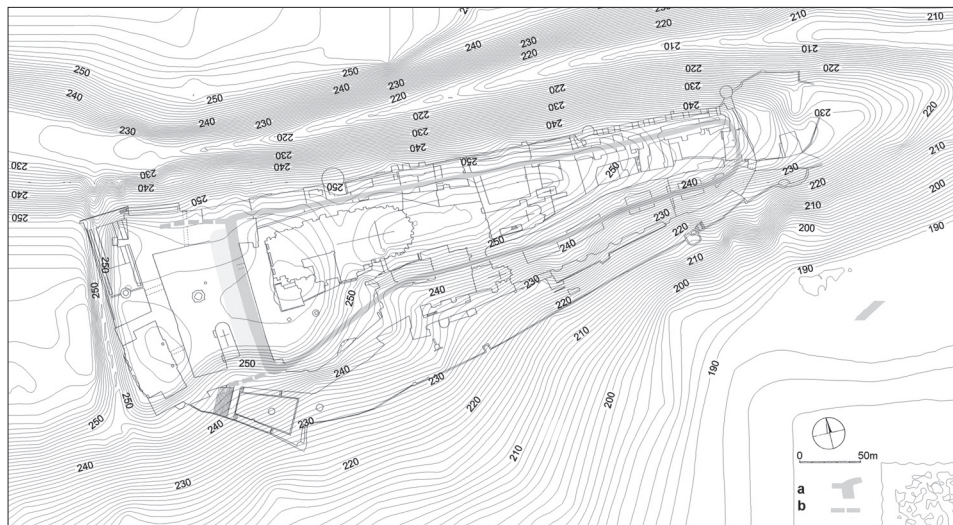
¹ Počet dat získaných z organického materiálu (dřevo, uhlíky, kosti) nejspíše dosahuje jen několika málo desítek. Jejich kompletní přehled k dispozici není, vzhledem k časové i finanční náročnosti analýz bývají data publikována se značným odstupem od doby výzkumu. Změnu by mohl přinést zamýšlený informační systém k archeologickým pramenům Prahy, který by měl poskytnout možnost průběžného zveřejňování dostupných dat tedy i zrychleného toku informací mezi odbornou veřejností (MK ČR, program NAKI registrační kód DF13P01OOV014 – Integrovaný informační systém k archeologickým pramenům Prahy, řešitel I. Boháčová, spoluřešitel J. Podliska).

v jádru intenzivně osídlené plochy hradu zachycuje archeologie jako výrazný předěl v jeho vývoji, spojený s markantní proměnou charakteru osídlení a náhlou změnou ve využívání bezprostředního okolí církevní stavby.

Jednoznačný chronologický předěl v podobě intervalu absolutních dat má archeologie k dispozici i v případě Budče a to na základě informace o založení rotundy sv. Petra knížetem Sptyhněvem I. (895–915). Ačkoliv opevnění a rotunda nejsou v bezprostředním kontaktu, jejich výstavba je součástí celého komplexu archeologicky dokumentovatelných událostí či jevů, z nichž lze jejich bezprostřední vztah a tedy i rámcovou dobu vzniku dvou nejstarších hradeb akropole s určitou mírou pravděpodobnosti odvodit (Bartošková 2004, 782–786).

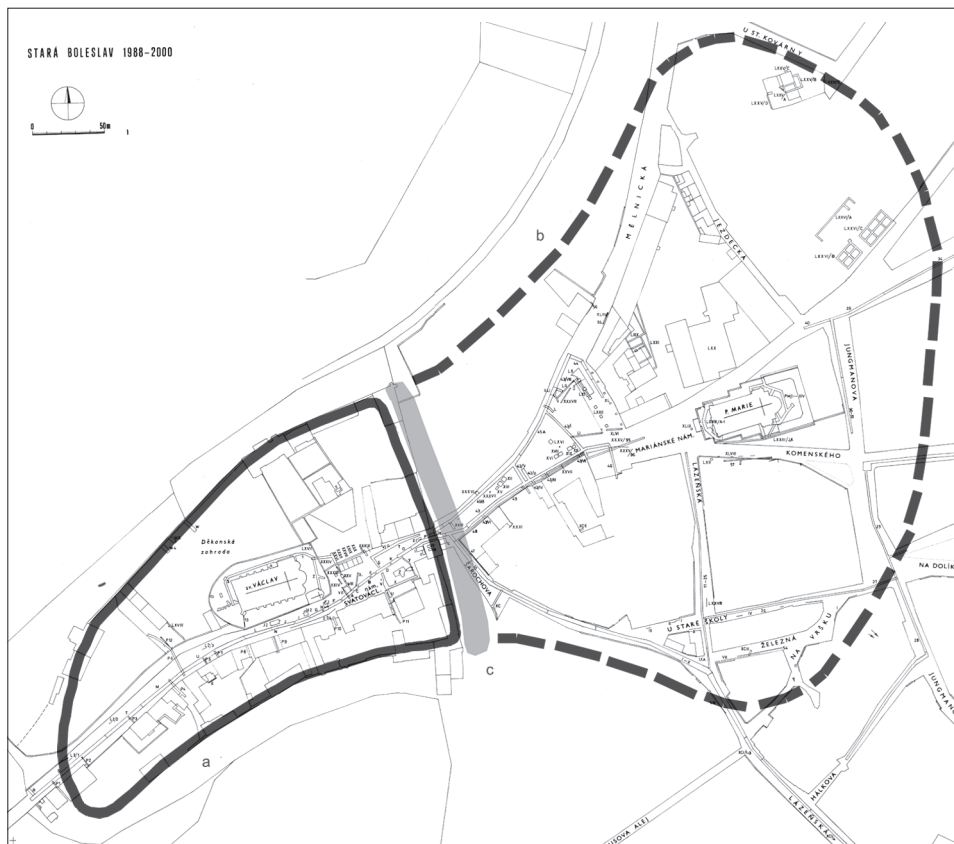
Dlouhodobý intenzivní vývoj lokalit s centrálními a rezidenčními funkcemi vedl často v případě námi sledovaných lokalit ke vzniku **nosných stratigrafií**. Za nosné stratigrafie považujeme obecně takové, které zachycují díky **uzavřeným horizontům** významné předěly vývoje či umožňují provázání stratigrafie s absolutními daty, případně postihují významný výsek kontinuálního vývoje lokality – například několik stratigrafických horizontů (Hrdlička 1997, 653). Podmínkou jejich využití je dostatečná kritika pramene, jako například vyloučení inverzních stratigrafií, rozeznání hiátů ve vývoji apod. a permanentní ověřování získaných výsledků komparačním studiem.

Pražský hrad je ideálním příkladem lokality, která poskytuje především pro starší raný středověk celou řadu nosných stratigrafií, současně je zde možné často sledovat tutéž událost na více místech. Raně středověké opevnění jádra Pražského hradu je dochováno podle výsledků dosavadního výzkumu (1925–dosud) při hraně ostrohu po jeho celém obvodu (obr. 2). Na jižní straně se jeho vnitřní část sice přibližuje současnému povrchu, při čelní stěně a na svahu severním jsou však pozůstatky nejstarších středo- a mladohradištních fází opevnění překryty mohutnými mnohametrovými násypy spojenými s výstavbou a zánikem románské kvádríkové hradby a na severu i s vývojem parkánu. Relikty ca 140 m dlouhé příčné hradby, chránící hrad od západu a probíhající mezi dnešním třetím a druhým hradním nádvořím, jsou dochovány zejména nad severním, dílčím způsobem pak nad jižním svahem ostrohu a v části střední. Pozůstatky nadzemní části hradby dnes nepřesahují mocnost 100 cm (Boháčová 2001).

Obr. 2. Praha-Hradčany, Pražský hrad. Rekonstrukce průběhu nejstarší dřevohliněné hradby opevnění ve vztahu k morfologii ostrohu: a – akropole a dílčí úsek severní větve opevnění předhradí; b – další předpokládané úseky opevnění předhradí. Podle Boháčová 2001, 252, upraveno.

Abb. 2. Prag-Hradčany, Prag – Burg. Rekonstruktion des Verlaufs der ältesten Holz-Lehm-Wallbefestigung im Bezug zur Morphologie des Bergsporn: a – Akropolis und Teilabschnitt des Nordzweigs der Vorburgbefestigung; b – weitere mutmaßliche Abschnitte der Vorburgbefestigung. Nach Boháčová 2001, 252, bearbeitet.

Obr. 3. Stará Boleslav. Rekonstrukce průběhu prvních dvou fází raně středověkého opevnění na základě výsledků výzkumu 1988–2002 v schematizovaném snímku katastrální mapy: a – akropole; b – předpokládané opevnění předhradí; c – středohradištní příkop. Mapový podklad zachycuje pouze sondy do roku 2000. Podle Stará Boleslav 2003, mapový příloha.

Abb. 3. Stará Boleslav. Rekonstruktion des Verlaufs der ersten beiden Phasen der frühmittelalterlichen Befestigung anhand der Grabungsergebnisse 1988–2002 in einer schematisierten Katasterkartenaufnahme: a – Akropolis; b – mutmaßliche Vorburgbefestigung; c – mittelburgwallzeitlicher Graben. Die Kartenunterlage erfasst nur Sondagen bis zum Jahr 2000. Nach Stará Boleslav 2003, Kartenanhang.

Nejstarší opevnění **Staré Boleslavi** (obr. 3) se naopak v primární pozici zachovalo jen zcela výjimečně, spolehlivě jen v podobě torza čelní kamenné stěny na severním svahu plochého ostrohu. Na svahu jižním se hradební těleso projevuje jen jako sesutý písčité zával s dřevěnými prvky, spadající do prostoru nivy pod jeho hranou. Také pozůstatky druhé fáze opevnění v podobě celokamenné hradby jsou sporadické. Nad severním svahem však zůstala zachována nosná stratigrafie dokumentující nejméně dvousetletý interval od založení prvního opevnění nad zbytky půdního typu, přes destrukční horizont této hradby a následnou výstavbu celokamenné hradby „opere Romano“, až po její zánikový horizont (Stará Boleslav 2003, 133–173; obr. 3, sondy W1–3, W4 a W5).

Konkrétní příklady ilustrující nosné stratigrafie, jejichž součástí je zánik příkopu, nalezneme opět na obou lokalitách. V areálu Pražského hradu je to situace, jejíž podstatou je jednorázové překrytí mělkého středohradištního příčného příkopu na západní straně hradního jádra nově budovaným tělesem nejstarší doložené příčné dřevohliněné hradby (naposled Boháčová 2008, 108, Fig. 3A). Obdobnou a stejně významnou nálezovou situaci poskytl výzkum příčného severojižního fortifikačního pásu ve Staré Boleslavi, kde byly vrstvy na dně příkopu, ukládající se v době jeho funkce ještě ve středohradištním období, překryty ca 100 cm silnou vrstvou písku, kterou tvořilo tentokrát nespíše destruované těleso hradby (Stará Boleslav 2003, 143, obr. 18).

Vedle těchto uvedených příkladů jsou právě v prostoru Pražského hradu k dispozici další stratigraficky významné situace, z nichž některé zachycují vedle báze kulturního souvrství, vzniklé před výstavbou prvé dřevohliněné hradby, i další vývoj opevnění nebo sídlení, a to 1) v podobě celokamenné hradby zděné na hliněné pojivo na severním svahu ostrohu (Boháčová 2001, 222, obr. 25 a 26), 2) jako rozšíření příčné hradby dokumentované opět v severní části ostrohu (naposled Boháčová 2008, 108, Fig. 3A: B2), 3) jako dřevohliněné těleso navýšené opakovaně nad hradbou prvotní nad svahem jižním (Boháčová 2001, 240, obr. 35) či 4) jako nasedající na její zadní část v otočce jižní hradby směrem k severu (Boháčová 2001, 232, obr. 32).

Východiskem studia směřujícího k rekonstrukci dějinného vývoje Pražského hradu a Staré Boleslavi byly především **rekonstrukční řezy** postupně sestavované na základě revidovaných výsledků dosavadního výzkumu. Základní oporou pro stanovení dílčích horizontů vývoje byly právě **nosné stratigrafie**, které poskytují údaje o archeologické² a někdy i absolutní chronologii dokumentovaných událostí, a následná synchronizace těchto dílčích horizontů. Výsledky výzkumu Budče revidované A. Bartoškovou lze v tomto případě využít pro zcela nezávislé ověření věrohodnosti poznatků získaných analýzou pramenů z Pražského hradu a Staré Boleslavi.

4. Prameny z Pražského hradu

Četnými záchrannými výzkumy (obr. 4) druhé poloviny 80. a první poloviny 90. let byla několikrát zastížena na jižní i severní hraně ostrohu podélná hradba (souhrnně Boháčová 2001). V téže době (Boháčová 2001; 2008; Boháčová–Herichová 2009) a poté ještě v letech 2001–2002 (Frolík 2002; Frolíková 2009), 2008 a 2010 (Frolíková 2011) bylo opakovaně zachyceno i příčné opevnění akropole přetínající ostroh ve směru sever – jih přibližně v linii středního traktu mezi dnešním III. a II. nádvořím Pražského hradu.

Právě výzkumy, které zachytily ve fortifikačním pásu raně středověké opevnění, umožnily poprvé v relativně větším měřítku studovat jedny z nejstarších stratigrafických situací v areálu Pražského hradu. Jejich jednoznačně primární pozice na samé bázi souvrství, jehož horní partie bývá postižena extrémně „*intenzívními postdepozíčními procesy*“, a byla tak považována za „*obtížně interpretovatelné, a tudíž i méně důvěryhodné archeologické prameny*“ (Hrdlička 1997, 657), je právě naopak zárukou – a to vzhledem k jednoznačnému definitivnímu uzavření nálezových kontextů –, že jde o prameny, které jsou z hlediska výpovědní hodnoty zcela mimořádné a ojedinělé. Proto byly nálezové soubory dostupné již v průběhu 90. let využity pro analýzu keramického inventáře za účelem definice nejstarších keramických horizontů, s nimiž se lze na Pražském hradě setkat (Boháčová 1996; 1996a; 1996b). Pro tuto analýzu byly cíleně vybrány právě ty výzkumy,³ které zachytily na samé bázi kulturního souvrství situaci **starší, než budování dřevohliněného hradebního tělesa a současně bylo možné sledovat další vývoj budování fortifikace**, nebo jako v ojedinělém případě jižního traktu (místnost pod oktogonální kaplí) byl pro rozbor k dispozici kromě keramiky z hradebního tělesa inventář z **dalšího vývoje sídelní stratigrafie nad zadní částí koruny hradby**. Výsledky analýzy byly ještě ověřeny revizním studiem pramenů, získaných prvorepublikovým výzkumem v prostoru III. nádvoří.

Vedle kulturního souvrství z počátečních fází života hradu byla soustavně sledována také stratigrafická pozice nejmladšího raně středověkého opevnění Pražského hradu – románské hradby, zděné z pravidelně opracovaných opukových kvádrů na maltu. V případě této hradby byla řešena otázka její vícefázovosti a zejména ověřována doba jejího vzniku. Možnosti studia vzniku románské hradby byly však velmi omezené, protože v souvislosti

² Archeologickou chronologií je chápána chronologie stanovená na základě archeologických pramenů – tj. především keramiky a dalších chronologicky citlivých předmětů jako jsou například šperky, mince aj.

³ Severní trakt – tzv. slévarenský dvůr a víceúčelový sál, Lobkovický palác, arkády královského paláce, prostor styku středního a jižního křídla (pod oktogonální kaplí).

Obr. 4. Praha-Hradčany, Pražský hrad. Výzkumy evidované do roku 2001. Schematicky vyznačená linie předpokládaného průběhu opevnění. Podklad Hrdlička 2005, příloha, upraveno.
 Abb. 4. Prag-Hradčany, Prager Burg. Bis zum Jahr 2001 erfasste Grabungen mit schematisch eingezeichneten Linien des mutmaßlichen Befestigungsverlaufs. Vorlage Hrdlička 2005, Anhang bearbeitet.

s jejím budováním proběhl rozsáhlý transfer zeminy – především došlo ke snesení těles předchozího opevnění. Na rozdíl od výše popsaných pozůstatků lidské činnosti z prvních fází vývoje Pražského hradu, situace provádějící etapu budování románské hradby i období její existence bezvýhradně naplňují charakteristiku průvodních souvrství jako „*nepravidelně inverzních*“ (Hrdlička 1997, 657). Pro založení příčného západního ramene románské hradby byl využit starší příkop, do něhož byla hlína tvořící prvotně masu starší hradby přemístěna (Boháčová 1994). Obdobnou situaci lze pozorovat na svahu jižním, kde bylo kamenné hradební těleso předsunuto před čelní stěnu předchozího opevnění a terén rovněž znivelován (mimo jiné Boháčová 2001, 260, 261, 270, viz také foto 29, 30). Naopak na svahu severním byla románská hradba založena výše na svahu, tedy jižně od předchozí linie opevnění (Boháčová 1994). To umožnilo postupnou a dlouhodobou destrukci opevnění, které hradba vystřídala. Právě tento postupný zánik staršího opevnění, počínající dobou výstavby nové hradby a například na severním svahu ukončený až v mladší fázi středověku vznikem parkánu, umožnil vznik zcela nesourodých keramických souborů, jejichž geneze spadá do zdola otevřeného časového intervalu, neboť mohou obsahovat i keramiku z období počátků osídlení hradního ostrohu (Boháčová a kol. 1988, 181; srov. Hrdlička 1997, 657). Horizont výstavby hradby se těmito výzkumy nikde nepodařilo jednoznačně prokázat, neboť byl vždy silně poškozen mladším vývojem. Základním pramenem pro románskou přestavbu hradu tak zatím zůstává sekvence dokumentovaná při severním průčelí románského paláce v roce 1975 (Hrdlička 1997, 653, 656, 658).

Výsledky výzkumu opevnění Pražského hradu a jeho vývoje byly již detailně představeny (viz bibliografické odkazy výše a soupis literatury), v souvislosti s metodikou řešení chronologických otázek je ovšem potřeba připomenout základní z nich.

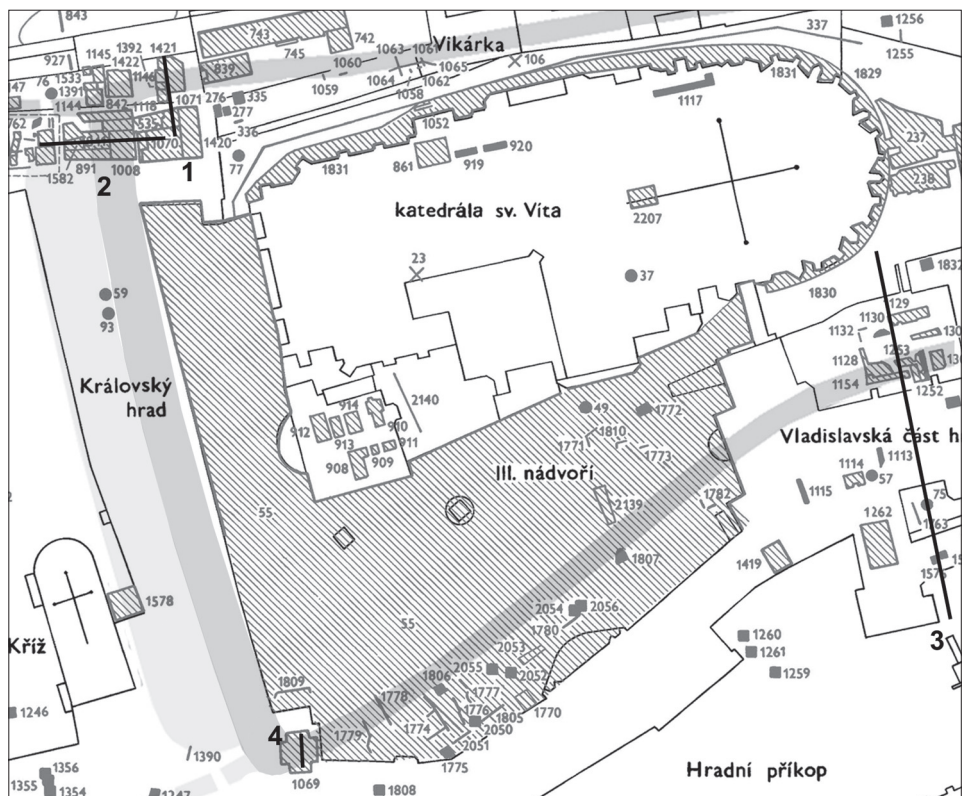
První fáze opevnění není detailně poznána. Opakovaně byla zkoumána situace příčného fortifikačního pásu, výsledky však nejsou jednoznačné. Příčné opevnění reprezentuje průkazně pouze nehluboký příkop, provázený snad dřevěnou stěnou. Příkop mohl být i součástí komplikovanějšího systému různých hlubokých příkopů, stopy nadzemní hliněné či kamenné konstrukce zaznamenané nebyly. Podélné opevnění doloženo není, pokud za jeho stopy nepovažujeme lokálně omezený prostor s nevýraznými otisky několika málo kulových jam na hraně severního svahu (viz Boháčová 2001, 221, obr. 24, 226, foto 18). Využití palisády se v souhrnu těchto informací jeví v každém případě jako nejpravděpodobnější, i když neprokázané řešení obrany svahů ostrohu.

Druhá fáze – **hradba I**. Hradba je tvořena dřevohliněným tělesem s jednosměrnou roštovou výztuží a čelní kamennou stěnou, příčné prvky se vyskytují ojediněle. Parametry: šíře podélného tělesa ca 5 m, příčného ca 8 m, zadní stěna podélné linie snad tvořena rampou, u příčného tělesa byl doložen výplet; Hradba byla provázena příkopem, jehož vnitřní část může náležet k opevnění první fáze, vnější část může souviset jak s výstavbou hradby I, tak s hradbou II; Příčné západní rameno hradby I tvoří bezprostřední nadloží nejstaršího příčného příkopu, shodně se jeví nálezořá situace ve východním cípu akropole.

Třetí fáze – **hradba II**. Jako hradba II je označeno rozšíření dřevohliněného tělesa do vnitřní plochy hradu (příčné křídlo) nebo zásadní přestavba původního tělesa s využitím starší hradební konstrukce jako jeho báze (jižní linie). Jednosměrný rošt byl ve fázi II kombinován s dalšími typy konstrukce – výjimečně se objevují jařma, v jednom případě jsou doloženy nepravidelné komory, u příčného tělesa byly dokumentovány kamenné zídky a mohutné dřevěné sloupy, které byly oporou zadní – patrně stupňovitě řešené stěny. Čelní stěna na byla jižním svahu výrazně předsunuta před vnější líc hradby I.

Čtvrtá fáze – **hradba III(?)**. Za její pozůstatek je hypoteticky pokládána celokamenná konstrukce zastižená jednoznačně pouze na severním svahu. Zde nasedá bezprostředně na pozůstatky hradby I, na jižním svahu nalézáme pouze dílčí, a ne zcela průkazné indicie její možné existence.

Pátá fáze – **celokamenná kvádríková hradba**. Podélné křídlo hradby bylo stavěno do svahu nebo na hranu ostrohu, pro založení příčného křídla byl využit starší hradební příkop,

Obr. 5. Praha-Hradčany, Pražský hrad. Zjednodušené schéma pozice složených rekonstrukčních profilů s vybranými nosnými stratigrafiemi dokumentujícími vývojové fáze fortifikačního systému ve výřezu obr. 4. 1 – PH 20_S-J; 2 – PH 7_V-Z; 3, 4 – PH JIH_1 a JIH_2. Podklad Hrdlička 2005, příloha, upraveno.

Abb. 5. Prag-Hradčany, Prager Burg. Vereinfachtes Lageschema der zusammengestellten Rekonstruktionsprofile mit ausgewählten Trägerstratigraphien, welche die Entwicklungsphasen des Befestigungssystems dokumentieren: 1 – PH 20_S-J; 2 – PH 7_V-Z; 3, 4 – PH JIH_1 und JIH_2. Vorlage Hrdlička 2005, Anhang, bearbeitet.

kteřý dočasně zanikl a obnoven byl zčásti (?) až v souvislosti s budováním fortifikačního systému Přemysla Otakara II.

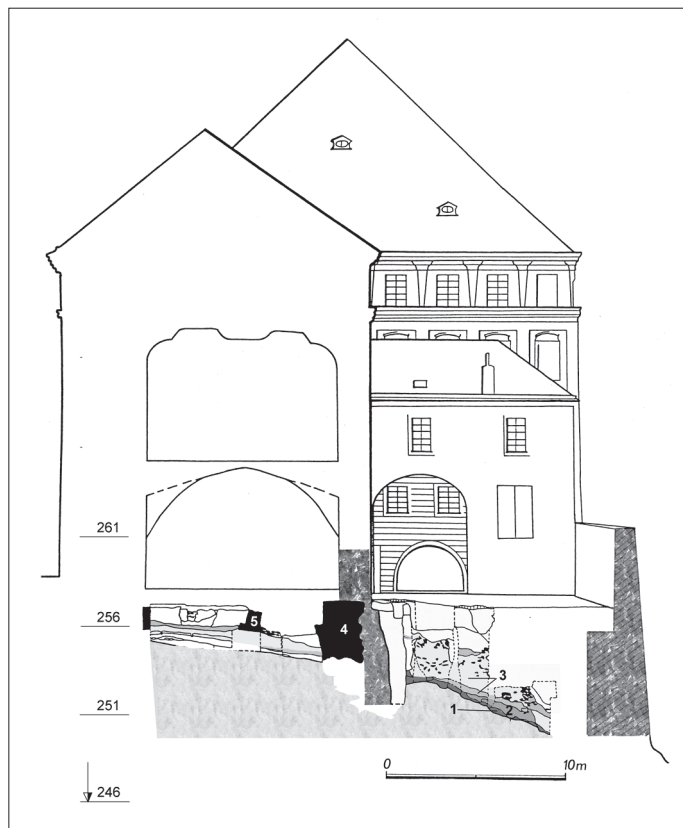
Vymezení stratigrafických a keramických horizontů, chronologie opevnění

Východiskem studia keramické sekvence bylo stanovení základních horizontů vývoje Pražského hradu. V rámci nosných stratigrafií zachycujících vývoj opevnění, byly vyloučeny základní stratigrafické horizonty a popsán jejich keramický inventář, přičemž základem analýzy byly vybrané soubory ze severního traktu Pražského hradu. Jako nosné stratigrafie byly zvoleny dvě zkoumané situace, konkrétně báze sídlištní stratigrafie, jejíž součástí byla nejstarší dřevohliněná hradba. Analýza keramiky se soustředila na sledování vazby mezi technologií, morfologií a výzdobnými motivy, především pak na evidenci nástupu nových morfologických prvků u okrajů nádob ve stratigrafii a sledování změn a jejich tendencí u hrnců.

Nosná stratigrafie PH 20, rekonstrukční řez S-J

Nosná stratigrafie dokumentovaná nad severním svahem ostrohu (situace obr. 4 a 5; obr. 6); v prostoru severního fortifikačního pásu (včetně gotického parkánu) byla tvořena:

- heterogenním souvrstvím, které vyplňovalo drobnou depresi v horní části severního svahu,
- dřevěnou konstrukci zakotvenou vertikálními prvky do podloží,
- relikty dvou bezprostředně na sobě spočívajících hradebních těles, které tuto situaci v průběhu raného středověku uzavřely.

Obr. 6. Praha-Hradčany, Pražský hrad. Nosná stratigrafie PH 20_S-J – sloučený rekonstrukční řez s vyznačením hlavních vývojových horizontů: 1 – přemístěné sídlištní vrstvy a svahoviny pod základem hradby, jejich součástí je dřevěná konstrukce „in situ“; 2 – základ hradby starší fáze (hradba I); 3 – základ hradby mladší fáze a celokamenná konstrukce v nadloží (hradba II); 4 – románská kvádříková hradba, 5 – románský kvádříkový dům. Škála stupňů šedi stratigrafie v levé části obr. odpovídá rámcové chronologii opevnění. Výškový systém Bpv. Podle Boháčová 2001, 257, upraveno.

Abb. 6. Prag-Hradčany, Prager Burg. Trägerstratigraphie PH 20_S-J – zusammengefügter Rekonstruktionsschnitt mit Kennzeichnung der Hauptentwicklungshorizonte: 1 – verlagerte Siedlungsschichten und Hangablagerungen unter dem Wallfundament mit Holzkonstruktion „in situ“ als Bestandteil; 2 – Wallfundament der älteren Phase (Wall I); 3 – Wallfundament der jüngeren Phase und Vollsteinkonstruktion im Hangenden (Wall II); 4 – romanischer Quaderwall; 5 – romantisches Quaderhaus. Die Graustufenskala der Stratigraphie im linken Bildteil entspricht grob der Chronologie der Befestigung. Höhensystem Kronstädter Pegel. Nach Boháčová 2001, 257, bearbeitet.

Nad jejich hmotou spočivaly již suťové a destrukční vrstvy nepravidelně inverzní stratigrafie, které kromě residuální keramiky obsahovaly i keramiku vrcholně středověkou a novověkou. Ze staršího opevnění se zde dochovala pouze jílovitá báze, z následného pak kromě její obdoby i vlastní celokamenné těleso, zčásti destruované.

Nosná stratigrafie PH 7, rekonstrukční řez V-Z

Druhou nosnou stratigrafickou situací poskytl výzkum příčného hradebního tělesa, realizovaný v bezprostředním jižním sousedství severního fortifikačního pásu (situace obr. 4 a 5). Zde byly dokumentovány dílčí vývojové etapy opevnění:

- mělký příkopovitý útvar,
- hradební těleso, které jej bezprostředně překrývalo, bylo provázeno příkopem nejméně jednou upravovaným, do jehož zásypu byla někdy po roce 1135 založena románská hradba,
- vnitřní rozšíření hradebního tělesa.

lokality a stratigraf. horizont	rozsah souboru		nálezový kontext	keramický horizont
PH7 48+	73 ks	635 g	nadloží rozšířené dřevohl. hradby	PH B2
PH7 B2	136	1286 g	dřevohl. hradba – mladší rozšíření	PH B2
PH7 B1	261 ks	1911 g	dřevohl. hradba – těleso	PH B0
PH20 B1	66 ks	680 g	dřevohl. hradba – baze tělesa	PH B0
PH20 A/B1	356 ks	3021 g	heterogenní souvrství mezi horizonty A a B1	PH A0–1
PH7 A	141 ks	1557 g	příkop pod dřevohl. hradbou	PH A0–1
PH20 A	421 ks	4616 g	deprese pod dřevohl. hradbou	PH A0–1

Tab. 1. Charakteristika analyzovaných souborů z nosných stratigrafií PH 20_S–J a PH 7_V–Z. Podle Boháčová–Kašpar, v tisku.
Tab. 1. Charakteristik der analysierten, aus den Trägerstratigraphien PH 20_S–J und PH 7_V–Z stammenden Kollektionen.
Nach Boháčová–Kašpar, im Druck.

opevnění akropole	Pražský hrad	Budeč	Stará Boleslav
hradba I	ad nebo post 908–917 (dendrodata)	v rámci nebo před 895–915 (rotunda sv. Petra)	před hradbou II po 900? – před 935
hradba II	post 921, 939 (dendrodata)	kolem pol. 10. stol. (zánik pohřebiště)	post 935 (Kosmas)

Tab. 2. Přehled relevantních absolutních dat (blíže viz text) k vývoji opevnění Prahy, Budeče a Staré Boleslavi.
Tab. 2. Übersicht der relevanten absoluten Daten (näheres siehe Text) zur Entwicklung der Befestigungsanlagen von Prag, Budeč und Stará Boleslav.

Opevnění bylo při vnitřní linii části rozšířeno pomocí hliněného náspu, zpevnované-opukovými zídками v době vymezené z jedné strany výstavbou hradby dřevohliněné a z druhé strany zbudováním hradby románské.

Výsledky analýzy keramiky z těchto dvou nosných stratigrafií byly poté konfrontovány s výpovědí dalších analogických situací v rámci nejstarších zkoumaných poloh jižního fortifikačního pásu rekonstrukční řez JIH_1, nosná stratigrafie PH JIH 2 (místnost pod oktogonální kaplí) a další dílčí řezy; situace obr. 5; detailní popis nálezového kontextu Boháčová 2001). Na základě této konfrontace bylo konstatováno, že 1) nejstarší etapy vývoje provází na více místech Pražského hradu shodný keramický horizont, 2) výstavba nové fáze opevnění nebo jeho přestavba je opakovaně provázána výskytem nových morfologických případně výzdobných či technologických prvků. Konfrontace vedla k definici jednotlivých keramických horizontů, která již byla rovněž prezentována (tab. 1; Boháčová 2008; Boháčová–Herichová 2009). Systém je otevřený a je dále postupně upřesňován.

Nejstarší **keramický horizont A** provází situace starší než dřevohliněná hradba I; charakteristika: heterogenní hmota, výzdoba hřebenová, někdy archaického vzhledu, jednoduché okraje s vnitřní linií vyhnutou dovnitř nádoby.

Následný **keramický horizont PH B0** se projevuje opakovaně na několika místech PH v tělese hradby I a je charakteristický výskytem nového morfologického prvku v utváření okrajů – prožlabením jejich vnitřní linie; tyto nové morfologické tvary jsou vesměs vázány na typickou hrncinu šedé řady.

Keramický horizont B1 byl definován na základě inventáře sídlištního souvrství překrývajícího zadní část tělesa hradby I; jeho nápadným rysem je nástup keramiky s límcovitým

odsazením okraje, průvodním jevem je zřetelná tendence k unifikaci keramické hmoty, převažuje nadále hřebenová výzdoba.

Keramický horizont B2 (počáteční *nultá fáze*) se projevil především v nově rozšířené části příčného opevnění. Charakteristická je pro něj přítomnost nejstarších variant keramiky s kalichovitou profilací okrajů, někdy provázených ještě hřebenovou výzdobou. Vedle již běžně se vyskytující jednoduché výzdobné linie se objevuje nejpozději zde i použití dvouzubého rydla. Tzv. šedá řada je zcela dominantní.

Keramický horizont B2 (*klasická fáze*). V nadloží hradby II nacházíme již zcela unifikovanou keramiku šedé řady provázenou klasicky utvářenými kalichovitými okraji a vázanou na specifickou keramickou hmotu se světle šedým povrchem a ostřivem střední velikosti, jehož zrna opticky prostupují povrchovou úpravou nádob (tzv. krupičkovitý povrch)

Bezprostřední následný vývoj zkoumané stratigrafie nezachycují, detailněji lze zkoumat až horizonty provázející výstavbu kvádrkové románské hradby, představující již tenkostěnné klasicky združené okraje **horizontu PH C1**.

Můžeme shrnout, že nástup nových morfologických keramických prvků, provázející výstavbu nejstarší hradby stejně jako její následnou přestavbu, je synchronní s jednoznačným trendem k homogenizaci keramické hmoty, který vrcholí, respektive je naplněn, právě v době, kdy je nejstarší známá hradba významně přestavována, respektive rozšiřována.

Vývoj podélného opevnění na jižním i severním svahu ostrohu i příčného křídla byl synchronizován (Boháčová 2001) a představen také v podobě vývojového diagramu, který zachytil proměny keramických horizontů v čase ve vazbě na vývoj opevnění a v závislosti na stratigrafii (Boháčová 2008; Boháčová–Herichová 2009). Základem propojení diagramu, respektive vývoje událostí v prostoru fortifikačního pásu, který diagram vyjadřoval, s daty absolutními, jsou dendrodata (908–917; Dvorská–Boháčová 1999; Boháčová 2001, 273–278) získaná ze série datovatelných konstrukčních prvků v rámci nosné stratigrafie PH 20 (S–J). K diagramu byla poté přiřazena další dostupná data nebo intervaly absolutní chronologie, která vytvářejí historický rámec nejstarších archeologicky zjištěných situací v areálu Pražského hradu (Boháčová 2008, 115, 304).

Z tohoto diagramu vyplývá, že prvé projevy nástupu změn v heterogenní keramické středohradištní produkci se v kontextu vývoje Pražského hradu objevují někdy v rámci intervalu 908–917, případně krátce po něm. Z bezprostřední návaznosti dokumentovaných jevů a z nevelkého rozsahu keramických souborů vyzdvižených z kontextu staršího než opevnění označené jako hradba I, byl pak vyvozen hypotetický závěr, že s počátky intenzivnějšího a souvislého osídlení prostoru dnešního Hradu nelze se značnou mírou pravděpodobnosti počítat před polovinou 9. století. Jde samozřejmě o předpoklad, jehož platnost může ověřit nebo vyvrátit budoucí výzkum. K markantnější proměně keramické produkce pak dochází až v určitém odstupu od výstavby hradebního tělesa, neboť další vývojový stupeň přechodu od středohradištní produkce k mladohradištní, keramika s límcovitým odsazením okraje, se začíná projevovat až v rámci vývoje kulturního souvrství nad jeho korunou. S vyzníváním tohoto vývojového stupně tak musíme počítat opět až s určitým časovým odstupem, vyjádřeným vztahem: $po (908-917) + x_1 + x_2$, kde x_1 je doba utváření souvrství před nástupem tohoto typu keramiky a x_2 doba jeho oběhu. Zda se pohybujeme ještě před hranicí první třetiny 10. století, či za ní, je otázka, na kterou bez svědectví dalších pramenů archeologie odpovědět nedokáže.

5. Komparace a synchronizace vývoje událostí dle keramických horizontů a propojení s daty absolutní chronologie v rámci širšího regionu

Komparace keramického inventáře nejstarších vývojových horizontů Pražského hradu a Staré Boleslavi umožnila sice dílčí, ale z hlediska událostní historie mimořádně významnou synchronizaci jejich vývoje. Klíčové je zjištění, že keramika provázející ve Staré Boleslavi zánikový horizont hradby I, uložený před výstavbou celokamenné hradby II, odpovídá nejvýše počáteční fázi horizontu PH B2 a zahrnuje i keramický horizont PH B1. To znamená, že dle

výpovědi keramiky hradba I na obou lokalitách existovala současně a zanikla v přibližně shodném období s nástupem horizontu PH B2. Tento horizont je – jak bylo výše definováno – markantem zásadních změn v keramické produkci – nástupu vyspělé a unifikované keramiky mladohradištního období. Přitom v tělesech nejstarších hradeb Pražského hradu i Budče lze zaznamenat první výskyt nových morfologických prvků signalizujících počátky proměny heterogenní středohradištní produkce, tj. nástup horizontu PH B0 (Boháčová 2011, 376, 377; u Budče označeno jako prvky signifikantní nejdříve pro druhou polovinu 9. století; viz Bartošková 2003, 194–195).

Rámcové historické informace o vývoji námi sledovaných lokalit, které máme díky písemným pramenům k dispozici, nám umožňují ukotvit přesněji jednotlivé archeologicky prokázané události k časové přímce. Dendrodata, dle nichž zbudování konstrukce pod dřevohliněnou hradbu spadá do let 908–917, přibližně korespondují s obdobím výstavby nejstaršího budečského opevnění nejpozději v rámci intervalu, který je vymezen historickými daty vlády knížete Spytihněva I. (tj. 895–915).

Ještě nápadnější je však skutečnost, že období budování nových, respektive první přestavba nejstarších mohutných dřevohliněných hradeb spadá na všech třech sledovaných lokalitách do období nástupu mladohradištní keramiky. Přitom nejmladší prvky dřevěného roštu z hradby II na Pražském hradě nesou data 921 („in situ“) a 939 (dřevo vztažené k hradbě v depozitáři), vznik celokamenné hradby ve Staré Boleslavi je spojován s nástupem či starší fází vlády Boleslava I. (po 935) a mladší z budečských hradeb definitivně uzavírá etapu pohřbívání na pohřebišti u rotundy sv. Petra, které bylo využíváno v době funkce první hradby a jehož nejmladší hroby nepřesáhly polovinu 10. století.

Z těchto zjištění (tab. 2) vyplývají závěry s mimořádně závažným dopadem hned do několika oblastí našeho zájmu:

1. Vývoj tří sledovaných dynastických hradů je v nejstarších fázích jejich vývoje nápadně synchronní.

2. Definované vývojové horizonty jsou tvořeny v rámci fortifikačního pásu jednotlivými fázemi vývoje opevnění. Nástup nového vývojového horizontu je vždy provázen změnou keramického inventáře.

3. Definované keramické horizonty, respektive nástup nového keramického inventáře, lze alespoň pro nejstarší fáze vývoje propojit s údaji absolutní chronologie. Relevantnost tohoto propojení je ověřována opakováním rámcově shodné výpovědi v sledovaném mikroregionu.

4. Získané poznatky nápadně korespondují s historiografickou interpretací písemných pramenů pro nejstarší období utváření českého státu.

5. Syntéza archeologických a historických pramenů vede k poznání, že první mohutná nadzemní opevnění centrálních lokalit Prahy, Budče a Staré Boleslavi vznikají shodně někdy v prvních desetiletích 10. století.

6. Druhá fáze jejich opevňování pak spadá, rovněž shodně, někdy do průběhu druhé třetiny 10. století, nejspíše do její starší fáze.

7. Keramický horizont PH A můžeme na základě získaných poznatků spolehlivě klást před rok 900, nejpozději v průběhu prvních dvou desetiletí 10. století je vystřídán horizontem PH B0. Nástup keramického horizontu PH B2 pak spadá přibližně do druhé třetiny 10. století, snad do průběhu jejího prvního desetiletí, horizontu PH B1 je tedy vymezena s určitostí mladší část první třetiny 10. století, s tím že možné přesahy do staršího i mladšího období ohraničit prozatím nedokážeme.

6. Souhrn

Archeologické prameny získané dlouhodobým vícegeneračním výzkumem tří dynastických center v historickém jádru Čech umožňují vícestupňovým komparačním studiím nosných stratigrafií rekonstruovat a synchronizovat jejich vývojové horizonty pro nejstarší fáze jejich existence. Východiskem této analýzy byly především ty nosné stratigrafie, které se vytvářely v souvislosti s výstavbou opevnění a jeho postupnými přestavbami, neboť jejich

základem je jednorázové přemístění značné kubatury zeminy a s ním související vznik shora uzavřených horizontů. Vzhledem k tomu, že některé jevy lze sledovat opakovaně na více místech jedné lokality, je k dispozici kontrolní mechanismus, kterým lze vyloučit omyly vzniklé chybnou interpretací náleзовé situace, tj. například nerozpoznání druhotných zásahů, inverzních stratigrafií apod.

Protože jde o centra prvního řádu, disponujeme u těchto lokalit i relativně četnými informacemi, které nám zprostředkovávají ostatní historické prameny, především prameny písemné, případně památky sakrální architektury. Prostřednictvím těchto pramenů získáváme jedinečnou možnost provázat dílčí dokumentované události s daty absolutní chronologie a propojit tak získané informace v jeden spojitý systém. To umožňuje konfrontovat výpověď archeologizované minulosti s její rekonstrukcí historiografickou.

Z hlediska archeologicky postihnutelných jevů je vývoj tří sledovaných lokalit zcela synchronní. Praha, Budeč i Stará Boleslav jsou poprvé opevněny mohutným fortifikačním systémem přibližně – v rozlišovacích schopnostech a mezích archeologie – ve shodném období. Po poměrně krátké době dochází opět současně – alespoň podle průvodního keramického materiálu – na všech třech lokalitách k jeho přestavbě. Určité shody nebo shodné tendence nalézáme i v parametrech opevnění. Výjimkou je mohutná celokamenná hradba zbudovaná na ochranu Boleslavi v daném časoprostoru jako jedinečné dílo bez přímých analogií. Nápadná je zejména opakovaná souvislost mezi významnou proměnou obou sledovaných kategorií hmotné kultury, tedy mezi nástupem nového keramického horizontu a s ním současnou proměnou fortifikací, a klíčovými etapami budování raného českého státu, tj. nejprve výstavbou mohutných fortifikací prvohradských mocenských center na počátku nebo v průběhu prvních desetiletí 10. století a poté jejich brzkou přestavbou. Zatímco etapa budování prvních mohutných hradeb těchto center odpovídá počáteční fázi stabilizace moci v době nástupců knížete Bořivoje, jejich markantní přestavba spadá do období násilného převzetí moci Boleslavem I. Studium mnohafázového vývoje fortifikačních systémů umožnilo u center prvního řádu, snad právě proto, že se pohybujeme v době mimořádných historických událostí v měřítku nevelkého regionu, nejen opakovaně propojovat archeologicky dokumentované jevy s daty absolutní chronologie, ale zřejmě postihnout i některé obecnější tendence související s procesem geneze a formování státního útvaru.

Príspevek byl zpracován v rámci projektu AV0Z80020508.

Literatura

- BARTOŠKOVÁ, A., 1999: Zánikový horizont budečské akropole (Ke chronologii raně středověké keramiky) – Der Untergangshorizont des Akropolisburgwalls von Budeč (Zur Chronologie der frühmittelalterlichen Keramik), AR LI, 726–739.
- 2003: Revizní analýza archeologické situace u rotundy sv. Petra a Pavla na Budči – Revisionsanalyse der archäologischen Situation bei der St.-Peter-und-Paul-Kirche in Budeč, PA XCIV, 183–218.
- 2004: K vývoji vnitřního opevnění na Budči – Zur Entwicklung der Innenbefestigung von Budeč, AR LVI, 763–797.
- 2010: Budeč – ein bedeutendes Machtzentrum des frühen böhmischen Staates, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 38, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 85–159.
- BOHÁČOVÁ, I., 1993: Několik poznámek ke studiu (raně) středověké keramiky. Příspěvek do diskuse – Einige Bemerkungen zum Studium der (früh)mittelalterlichen Keramik. Beitrag zur Diskussion, AR XLV, 508–518.
- 1994: Několik poznámek k opevnění Pražského hradu na sklonku raného středověku a k současnému stavu jeho poznání – Einige Bemerkungen zur Befestigung der Prager Burg am Ende des Frühmittelalters – Der Zeitgenössische Zustand der Erkenntnisse, AH 19, 9–18.
- 1996: Praha – Hrad, Severní trakt, suterén někdejších Rudolfových koníren I., NZ ulož. v archivu ARÚ AV ČR, Praha, č. j. 1555/96.
- 1996a: Nejstarší horizonty Severního traktu Pražského hradu a jejich keramický inventář. In: Slowianszczyzna w Europie sredniowiecznej 1. Wrocław, 215–325.
- 1996b: Nejstarší stratifikovaná keramika a studium hradištního opevnění Pražského hradu – Die älteste

- stratigraphierte Keramik und das Studium der frühmittelalterlichen Befestigung der Prager Bur, AH 21, 483–492.
- 1998: K problematice výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu – Zur Problematik der Aussage von der stratigrafischen Entwicklung der Prager Burg, AR 50, 672–688.
- 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší fortifikační systémy – Die Prager Burg und ihre ältesten Befestigungssysteme. In: *Mediaevalia archaeologica* 3 (Ježek, M.–Klápště, J., ed.), 179–301. Praha.
- 2008: The archaeology of the dawn of Prague. In: *Burg – Forburg – Suburbium. Zum Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. ITM 7* (Boháčová, I.–Poláček, L., ed.), 103–119. Brno.
- 2011: Prague, Budeč and Boleslav. The reflection of state formation in Early Medieval archaeological sources. In: Macháček, J.–Ungermaier, Š., *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa, Studien zur Archäologie Europas* 14, 371–395. Bonn.
- BOHÁČOVÁ, I. a kol., 1988: Předběžné výsledky výzkumu Pražského hradu – Vorläufige Ergebnisse der Erforschung der Prager Burg in den Jahren 1980–87, AH 13, 173–193.
- BOHÁČOVÁ, I.–ČIHÁKOVÁ, J., 1994: Gegenwärtiger Stand des Entwicklungsschemas der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und Ihrem Suburbium auf dem linken Moldau-Ufer. In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. ITM 1* (Staňa, Č., ed.), 173–177. Brno.
- BOHÁČOVÁ, I.–HERICHOVÁ, I., 2009: Raně středověký sídelní areál v západní části hradčanského ostrohu – The Early Medieval settlement area in the western part of the Hradčany promontory, *Archeologica Pragensia* 19, 257–308.
- BOHÁČOVÁ, I.–KAŠPAR, V., v tisku: Proměny hrnčířské produkce v pražské sídelní aglomeraci od raného do vrcholného středověku (9.–15. stol.). Praha archeologická. Praha.
- DIE CHRONIK DER BÖHMEN, 1923: Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, MGH SRG NS II (Bretholz, B., ed.). Berlin 1923.
- ČIHÁKOVÁ, J., 1984: Pražská keramika 11.–13. století, *Archeologica Pragensia* 5, 257–262.
- 2001: Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí – Frühmittelalterliche Befestigung an der Südgrenze des prager Suburbiums (linkes Moldauufer). In: *Mediaevalia archaeologica* 3 (Ježek, M.–Klápště, J., ed.), 29–135. Praha.
- DVORSKÁ, J.–BOHÁČOVÁ, I., 1999: Das historische Holz im Kontext der archäologischen Untersuchungen der Prager Burg. In: *Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March, ITM 5* (Poláček, L.–Dvorská, J., ed.), 55–67. Brno.
- FROLÍK, J., 2002: Zpráva o záchraném archeologickém výzkumu provedeném na základě smlouvy č. 7023/01 na lokalitě Praha – Pražský hrad, Střední křídlo, ulož. v archivu ARÚ AV ČR, Praha, č. j. 6029/02.
- FROLÍKOVÁ, D., 2009: Die Anfänge der Prager Burg im Lichte neuer archäologischer Ausgrabungen. In: Biermann, F.–Kersting, T.–Klammt, A., *Siedlungsstrukturen und Burgen im westslawischen Raum. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 52, 65–76. Langenweissbach.
- 2011: Nové poznatky k vývoji příčné opevnění Pražského hradu – výsledky výzkumu ve Středním křídle Pražského hradu v roce 2010 – Neue Erkenntnisse zur Entwicklung einer Querbefestigung der Prager Burg – Grabungsergebnisse im Mittelflügel der Prager Burg im Jahr 2010, AH 36, 177–191.
- HRDLIČKA, L., 1993: Poznámky k chronologii pražské raně středověké keramiky – Bemerkungen zur Chronologie der Prager mittelalterlichen Keramik, AR XLV, 93–112.
- 1997: K výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu – Zur Aussagekraft der stratigraphischen Entwicklung der Prager Burg, AR XLIX, 649–662.
- KYNCL, T. a kol., v tisku: Dvacet let dendrochronologického datování ve středních Čechách a pražská archeologie. Praha archeologická. Praha.
- LEGENDA CHRISTIANI, 2012: *Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius – Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily* (Ludvíkovský, J., ed.). Praha.
- NEUSTUPNÝ, Z., 2008: Frühmittelalterliche Burgwälle im Prager Becken in Bezug auf die Entwicklung und Struktur der Besiedlung. In: *Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren. ITM 6* (Poláček, L., ed.), 153–164. Brno.
- PAVLŮ, I., 1971: Pražská keramika 12.–13. stol. *Praehistorica* 4. Praha.
- SLÁMA, J., 1988: Střední Čechy v raném středověku. *Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica* 14. Praha.
- STARÁ BOLESLAV, 2003: *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku – Stará Boleslav. Přemyslid Stronghold in the early Middle Ages. Mediaevalia archaeologica* 5 (Boháčová, I., ed.). Praha.
- TŘEŠTÍK, D., 1997: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha.
- VARADZIN, L., 2010: K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse) – On the development of strongholds in the heart of Bohemia in regard to the Přemyslid domain (A Contribution to the Discussion), AR LXII, 535–554.

Zusammenfassung

Die Anfänge des Přemyslidenstaates und seine Zentren – Synchronisierung der Aussagen archäologischer Quellen und ihre Interpretation

Die im Rahmen von sich über mehrere Generationen erstreckenden, an drei dynastischen Zentren im historischen Kerngebiet Böhmens durchgeführten langfristigen Grabungen erlauben es, anhand von mehrstufigen komparativen Untersuchungen der Trägerstratigraphien ihre Entwicklungshorizonte für die älteste Phase ihrer Existenz zu rekonstruieren und zu synchronisieren.

Die zugrundegelegten Quellen stammen von an zwei im Kristallisierungskern führender Zentren durchgeführten archäologischen Grabungen, und zwar aus der Metropole Prag und aus dem 30 km entfernten Stará Boleslav. Ferner können die von A. Bartošková nach und nach vorgelegten revidierten Ergebnissen der archäologischen Grabung von Budeč als Vergleichsmaterial herangezogen werden.

Die Untersuchungen zur Entwicklung der Fundstätte in Raum und Zeit stützen sich auf die Keramik als allgegenwärtige archäologische Quelle sowie auf diejenigen Trägerstratigraphien, welche sich im Zusammenhang mit dem Bau einer Befestigungsanlage und ihren nach und nach erfolgten Umbauten gebildet haben.

Die Burgkörper können mit dem Komplex von in sich geschlossenen Fundhorizonten Bestandteil der Trägerstratigraphien sein, in denen die elementaren Entwicklungsetappen der Fundstellen ausgeprägt zum Ausdruck kommen. Das hängt mit einem gehäuften Vorkommen von Ereignissen in dem relativ eng abgegrenzten Raum des sogenannten Befestigungsstreifens zusammen, in dem wiederholt Befestigungsanlagen errichtet wurden. Das aus diesen geschlossenen Fundhorizonten stammende keramische Begleitmaterial wurde in Abhängigkeit von der jeweiligen Stratigraphie besonders hinsichtlich eines Aufkommens neuer Elemente in der Morphologie der Keramikränder und der Veränderungstendenzen im Charakter der Töpferware analysiert. Im Hinblick darauf, dass die dokumentierten Erscheinungen durchweg an mehreren Stellen der jeweils untersuchten Fundstelle beobachtet werden konnten, steht ein Kontrollmechanismus zur Verfügung, anhand welchem Irrtümer ausgeschlossen werden können, die durch eine eventuelle Fehlinterpretation der Fundsituation entstanden waren. Für die genannten Zentren verfügen wir über Daten der absoluten Chronologie zu bedeutenden und bisweilen auch archäologisch häufig belegbaren Ereignissen, die sich dort abgespielt haben (Auf- oder Umbau von Befestigungen und weiteren Bauten, besonders von Sakralbauten). Die Hinweise darauf finden sich in den Informationen der schriftlichen Quellen (Chronik der Böhmen des Cosmas, Legenda Christiani und weitere Wenzelslegenden, Nachfolger von Cosmos). Daneben wurden hier bislang wenige Daten mittels exakten Analysen der archäologischen Quellen gewonnen. Ihre Nutzung ist für gewöhnlich jedoch dadurch begrenzt, dass der Prozess der Archäologisierung dieser Funde nicht erfassbar ist, da diese nur in Ausnahmefällen in größeren Serien zur Verfügung stehen. Ein Vergleich des keramischen Inventars der ältesten Entwicklungshorizonte der Prager Burg und von Stará Boleslav machte eine Teilsynchronisierung ihrer Entwicklungen möglich, die aus Sicht der Ereignisgeschichte jedoch von außerordentlicher Bedeutung ist. Laut den Aussagen der Keramik existierte Wall I an beiden Fundstellen gleichzeitig und ging in einem annähernd gleichen Zeitraum mit dem Aufkommen des Keramikhorizontes PH B2 unter. Dieser Horizont markiert grundlegende Veränderungen in der Keramikproduktion, da die heterogene Keramik des vorhergehenden Zeitraums von der hochentwickelten und vereinheitlichten Keramik der Jungburgwallzeit abgelöst wird. Die dank den schriftlichen Quellen uns zur Verfügung stehenden historischen Rahmeninformationen über die Entwicklung der hier beobachteten Fundstellen ermöglichen es, sowohl die Wandlungen der Keramikhorizonte, als auch die einzelnen archäologisch nachgewiesenen Ereignisse präziser in der Zeitlinie zu verankern. Die Dendrodaten, anhand denen der Bau der Konstruktion unter dem Holz-Lehm-Wall der Prager Burg in die Jahre 908–917 fällt, korrespondieren mit dem Zeitraum, in welchem die älteste Befestigung spätestens in einem Zeitintervall errichtet wurde, das durch die historischen Daten der Herrschaftszeit von Spytihněv I. abgegrenzt wird (895–915). Sporadischen Keramikfunden nach fällt auch der Bau der ältesten Befestigung von Stará Boleslav grob in den gleichen Zeitraum.

Noch auffälliger ist die Tatsache, dass der Zeitraum, in welchem neue Befestigungen erbaut, bzw. die ältesten mächtigen Holz-Lehm-Wälle umgebaut wurden, bei allen drei beobachteten Fundstellen gerade in die Zeit fällt, in dem die jungburgwallzeitliche Keramik aufkam. Dabei tragen die jüngsten Elemente des Holzrostes von Wall II auf der Prager Burg die Daten 921 („in situ“) und 939 (auf den Wall bezogenes Holz im Depot), die Entstehung eines Steinwalls in Stará Boleslav wird mit dem Aufkommen oder der ältesten Phase der Herrschaft Boleslavs I. (nach 935) in Verbindung gebracht, und der jüngere Wall in Budeč beschließt definitiv die Etappe, in der an der St.-Peter-Rotunde Bestattungen erfolgten, deren jüngste Gräber nicht über die Mitte des 10. Jahrhunderts hinausgingen und die in der Zeit genutzt wurde, als der erste Wall in Funktion war.

Hinsichtlich den archäologisch erfassbaren Erscheinungen ist die Entwicklung der drei beobachteten Fundstellen völlig synchron. Die erstmalige Befestigung der Städte Prag, Budeč und auch Stará Boleslav mit einem mächtigen Befestigungssystem erfolgte – im Rahmen der Unterscheidungsfähigkeiten und Grenzen der Archäologie – annähernd im gleichen Zeitraum. Nach relativ kurzer Zeit kommt es dem keramischen Begleitmaterial nach zu urteilen wiederum an allen drei Fundstellen gleichzeitig zu dessen

Umbau. Gewisse Übereinstimmungen oder übereinstimmende Tendenzen findet man auch in den Parametern der Befestigungen. Eine Ausnahme bildet die mächtige Steinmauer, die zum Schutz von Boleslav errichtet wurde und in dem gegebenen Zeitraum ein einzigartiges Werk ohne direkte Analogien darstellt. Auffällig ist besonders ein wiederholter Zusammenhang zwischen einer bedeutenden Veränderung beider beobachteten Kategorien der Sachkultur, d.h. zwischen dem Aufkommen eines neuen Keramikhorizontes und einer gleichzeitigen Veränderung der Befestigungsanlagen und den Schlüsseletappen beim Aufbau des frühen böhmischen Staates, d.h. zunächst durch den Bau mächtiger Befestigungsanlagen der führenden Machtzentren zu Beginn oder im ersten Jahrzehnt des 10. Jahrhunderts und danach durch deren baldigen Umbau. Während die Aufbauetappe der ersten mächtigen Wälle dieser Zentren der Anfangsphase entspricht, in welcher die Macht zur Zeit der Nachfolger Fürst Bořivojs stabilisiert wurde, fällt ihr markanter Umbau in die Zeit, als Boleslav I. gewaltsam die Macht an sich riss. Wohl gerade deshalb, weil wir uns im Maßstab einer kleinen Region in einem Zeitraum außerordentlicher historischer Ereignisse bewegen, ermöglichte die Untersuchung der mehrphasig erfolgten Entwicklung der Befestigungssysteme führender Zentren es nicht nur, archäologisch dokumentierte Erscheinungen wiederholt mit Daten der absoluten Chronologie zu verknüpfen, sondern offenbar auch einige allgemeinere Tendenzen erfassen, die mit dem Prozess der Genese und der Formung eines Staatsgebildes zusammenhängen.

Der vorliegende Beitrag wurde im Rahmen des Förderprojektes AV0Z80020508 ausgearbeitet.

PhDr. Ivana **Boháčová**, Ph.D., Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, 118 01 Praha 1, *bohacova@arup.cas.cz*

